

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ТА ПСИХОЛОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ У ПРОЦЕСІ РОБОТИ З ЖІНКАМИ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

PECULIARITIES OF THE TRAINING OF FUTURE SOCIAL WORKERS AND PSYCHOLOGISTS FOR PROFESSIONAL MOBILITY IN THE PROCESS OF WORKING WITH WOMEN WHO HAVE SUFFERED FROM DOMESTIC VIOLENCE

У статті розкрито особливості підготовки майбутніх соціальних працівників та психологів до професійної мобільності у процесі роботи з жінками, що постраждали від домашнього насильства. Дано визначення професійної мобільності майбутніх соціальних працівників та психологів як комплексної характеристики фахівців соціальної сфери, що формується в період професійної підготовки у ЗВО, включає обов'язкове поєднання особистісних і професійних якостей, одержаних умінь та навичок, спрямованих на мобілізацію, максимально швидку адаптацію в умовах непередбачуваності, підвищення позитивного ставлення студентів до власного досвіду професійної діяльності шляхом саморозвитку в умовах динамічних соціальних і професійних змін. Визначено зміст програми «Жінки як об'єкт домашнього насильства» соціологічного бакалаврського дослідження за спеціальністю «Соціальна робота». Метою дослідження є вивчення домашнього насильства стосовно жінок, а об'єктом виступають постраждалі від домашнього насильства жінки, які звернулися по допомогу в Одеський міський центр соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді. Подано результати дослідження серед жінок, що постраждали від домашнього насильства. Запропоновано рекомендації для підготовки соціальних працівників та психологів у контексті їхньої професійної мобільності щодо роботи з жінками, що постраждали від домашнього насильства, серед яких: запровадження до університетської програми напрямів підготовки фахівців з соціальної роботи або психології обов'язкового курсу стосовно питань гендерної рівності та попередження насильства у сім'ї; здійснення просвітницької діяльності з питань попередження насильства в сім'ї та пропагування ідей гендерної рівності; застосування різноманітних інноваційних методів у процесі підготовки до професійної мобільності майбутніх соціальних працівників та психологів.

Ключові слова: особливості підготовки майбутніх соціальних працівників та психологів, професійна мобільність, домашнє насильство, жінки, що постраждали від

домашнього насильства, програма «Жінки як об'єкт домашнього насильства».

The article reveals the peculiarities of the training of future social workers and psychologists for professional mobility in the process of working with women who have suffered from domestic violence. The definition of professional mobility of future social workers and psychologists is given. This is a complex characteristic of specialists of the socio-economic sphere, which is formed during the period of professional training in a higher education establishment, includes an obligatory combination of personality and professional qualities, acquired skills aimed at mobilization, maximum adaptation in conditions of unpredictability, increasing the positive attitude of students towards their own professional experience through self-development in conditions of dynamic social and professional changes. The content of the program "Women as an Object of Violence" sociological Bachelor study on the "Social Work" speciality is determined. The purpose of the investigation is to study domestic violence against women. The objects are women as victims of domestic violence and women who have asked for help in the Odessa City Center for Social Services for the Protection of the Family, Children and Youth. The results of the research among the women who have suffered from domestic violence are presented. Recommendations for the training of social workers and psychologists in a context of professional mobility in the process of working with women who have suffered from domestic violence are suggested, among them: introduction of an obligatory course on gender equality issues and prevention of domestic violence in a university program of social work and psychology direction; carrying out educational activities on prevention of domestic violence in a family and promoting ideas of gender equality; application of various innovative methods in the process of the training of future social workers and psychologists for professional mobility.

Key words: peculiarities of the training of future social workers and psychologists, professional mobility, domestic violence, women who have suffered from domestic violence, program "Women as an Object of Violence".

УДК 364.012: 159.9.07
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-13-1-36>

Тодорцева Ю.В.,

канд. пед. наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи Одеського національного політехнічного університету

Кара Є.В.,

бакалавр кафедри психології та соціальної роботи Одеського національного політехнічного університету

Постановка проблеми у загальному вигляді. Однією з актуальних проблем сучасності є насильство в сім'ї, зокрема над жінками. Попри наявність безлічі законів, організацій, структурних підрозділів, проблема насильства в сім'ї залишається невирішеною. Прояви насильства в сім'ї не лише руйнують гармонію і злагоду в родині та спричиняють сімейне неблагополуччя, а й виступають однією з передумов злочинності в суспільстві загалом.

З точки зору соціальної роботи дослідження цієї проблеми необхідне не тільки для подолання, попередження та запобігання насильству в сім'ї щодо жінок, для створення відповідних умов, за яких особи, що постраждали від насильства в сім'ї, зможуть захистити власні права й інтереси, усвідомити насильство в сім'ї як проблему, зрозуміти його наслідки для особистості та суспільства в цілому, дізнатися про органи та служби, які надають допомогу постраждалим від насильства

в сім'ї, а й для поліпшення якості надання послуг жінкам, що постраждали від насильства в сім'ї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Упродовж останніх років питання професійної мобільності майбутніх працівників соціальної сфери досліджували О. Безпалько, Т. Гордєєва, Л. Горюнова, Ю. Дворецька, О. Кіпіна, Г. Рідкодубська, Т. Фугелова.

У світовій науці, зокрема в педагогіці, психології, кримінології, соціології та філософії, проблема насильства в сім'ї набула всебічного аналізу. Питання насильства вивчалось низкою зарубіжних (Д. Доджл, А. Робертс, М. Росс та ін.) та українських дослідників (В. Бондаровська, О. Відзюк, Н. Лавриненко, Є. Луценко, О. Савчук, В. Фуркало, Н. Щербак та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність розв'язання зазначеної проблеми в умовах ЗВО посилюється низкою суперечностей між об'єктивною потребою суспільства у професійно мобільних соціальних працівниках та психологах та майже відсутністю науково обґрунтованих шляхів і моделей підготовки таких спеціалістів для роботи з різними категоріями населення.

Особлива увага дослідників до проблеми насильства в сім'ї зумовлена поширенням цього явища в суспільстві, але, попри її активне дослідження, невирішеними залишаються причини, фактори та питання подолання проблеми. Таким чином, проблема дослідження полягає в протиріччі між знанням про існування насильства в родинах і відсутністю достовірної та повної інформації про масштаби, фактори прояву домашнього насильства стосовно жінок в Україні, і це є основною перешкодою для вивчення актів прояву домашнього насильства.

Мета статті полягає у вивченні особливостей підготовки майбутніх соціальних працівників та психологів до професійної мобільності у процесі роботи з жінками, що постраждали від домашнього насильства.

Виклад основного матеріалу. Однією з тенденцій професійної підготовки майбутніх соціальних працівників та психологів в Україні є удосконалення стандарту професійної підготовки у ЗВО за рахунок оптимізації процесу практичної та методичної підготовки студентів. Упровадження інноваційних технологій, розв'язання практичних ситуацій, використання інтерактивних методів навчання і виховання, доповнення змісту теоретичного компонента сучасною актуальною тематикою, виконання студентами багатопрофільних завдань – все це сприяє розвитку особистісних і професійних якостей, серед яких професійна мобільність посідає ключове місце. А. Капська зазначає з цього приводу, що професійна підготовка майбутніх фахівців соціальної сфери передбачає, окрім оволодіння теоретичними знаннями,

формування професійних якостей, а також уміння вести ефективну комунікацію, захищати інтереси клієнта, співпрацювати з представниками суміжних професій, бути формальним і неформальним лідером [3, с. 5].

Професійна мобільність майбутніх соціальних працівників та психологів – це комплексна характеристика фахівців соціономічної сфери, що формується в період професійної підготовки у ЗВО, включає обов'язкове поєднання особистісних і професійних якостей, одержаних умінь та навичок, спрямованих на мобілізацію, максимально швидку адаптацію в умовах непередбачуваності, підвищення позитивного ставлення студентів до власного досвіду професійної діяльності шляхом саморозвитку в умовах динамічних соціальних і професійних змін.

Креативність майбутніх соціальних працівників та психологів – це прагнення переосмислення професійної діяльності у світлі нових знань. Саме тому професійно мобільні фахівці соціальної сфери мають бути націлені на розробку нових методів, прийомів, форм, засобів роботи з клієнтом або модифікацію вже відомих, що не лише дасть їм змогу змінити стратегію роботи над конкретною ситуацією, але й створювати програми взаємодії з випадком, клієнтом чи групою клієнтів.

Як приклад наведемо розроблену програму соціологічного бакалаврського дослідження за спеціальністю «Соціальна робота» – **«Жінки як об'єкт домашнього насильства»**.

Обґрунтування актуальності. Домашнє насильство над жінками є однією з актуальних проблем сьогодення, яка потребує вивчення у зв'язку з тим, що набула значних масштабів. В Україні щороку фіксується понад 100 тис. звернень за фактами насильства в сім'ї, з яких 90% надходить від жінок [6]. Проблема ускладнюється ще й тим, що традиційно відсутня необхідна законодавча база щодо захисту інтересів жінок та гарантій щодо виконання законів, і саме це створює враження неможливості вирішення цієї проблеми в українському суспільстві.

Жертвою домашнього насильства може стати як доросла жінка, яку постійно лає і б'є її чоловік, так і дівчина-підліток, що страждає від сексуальних переслідувань тощо. Причини та витоки насильства у кожному окремому випадку є різними і потребують вивчення, оцінки ситуації та визначення видів необхідної допомоги. Сім'ї, які мають проблему насильства, потребують комплексної допомоги від організацій і служб, діяльність яких спрямована на попередження домашнього насильства. Ця допомога має бути орієнтована на захист осіб, які переживають насильство, на надання їм соціальної, психологічної та юридичної допомоги, проведення реабілітаційної та корекційної роботи з членами сім'ї.

Об'єкт дослідження – постраждали від домашнього насильства жінки, які звернулися по допомогу в Одеський міський центр соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді.

Предметом дослідження виступають чинники домашнього насильства над жінками.

Метою дослідження є вивчення домашнього насильства стосовно жінок.

Завдання дослідження:

Визначити рівень контролю над жінкою з боку її чоловіка.

Виявити найпоширеніші форми насильства до жінки з боку її чоловіка.

Дослідити чинники, через які жінки піддавалися насильству в сім'ї.

Виявити досвід звернень по допомогу жінок, які постраждали від насильства.

Методи збору первинної інформації. Дослідження проводиться за допомогою методу напівстандартизованого інтерв'ю згідно з розробленим опитувальником.

Інтерпретація ключових понять.

Насильство – це застосування силових методів або психологічного тиску за допомогою погроз, свідомо спрямованих на слабких або тих, хто не може чинити опір. Тобто будь-яке застосування сили щодо беззахисних. Відповідно до офіційної позиції ВООЗ причини насильства частково зумовлені біологічними та іншими факторами, які дають підстави говорити про певну схильність деяких людей до агресії, однак частіше за все ці фактори взаємодіють із сімейними, суспільними, культурними та іншими факторами зовнішнього характеру і таким чином створюють ситуацію, в якій виникає насильство [2].

Домашнє насильство – це насильство однієї людини (людей) над іншою (іншими) у рамці побутових відносин, таких як шлюб чи співжиття. Воно може називатися насильством з боку інтимного партнера, коли здійснюється чоловіком (дружиною) чи інтимним партнером(-кою), мати місце як у гетеросексуальних, так і в одностатевих стосунках, між людьми, що перебувають у дійсному шлюбі/стосунках чи перебували в таких раніше. Домашнє насильство також включає насильство над дітьми, батьками, старшими родичками чи родичами та інші насильницькі акти між членами родини [2].

Домашнє насильство над жінками – це «будь-який акт насильства за ознакою статі, що завдає або може завдати фізичної, сексуальної чи психологічної шкоди або страждання жінкам, включаючи погрози здійснення таких актів, примус чи свавільне обмеження свободи незалежно від того, відбувається це в суспільному чи особистому житті» (за визначенням у статті 1 прийнятої ГА ООН Декларації про усунення насильства проти жінок) [2].

Жертва – особа, яка постраждала від домашнього насильства у будь-якій формі [2].

Кривдник – особа, яка вчинила домашнє насильство у будь-якій формі [2].

Вибірка.

Об'єм вибірки	Тип вибірки	Одиниця спостереження
10 осіб	критеріальний відбір	опитувані

Обсяг вибірки жінок віком 18–49 років склав 10 осіб, що перебувають у шлюбі та потерпіли від насильства.

Виходячи з мети, завдань і об'єкта дослідження, доцільно використовувати критеріальний вибір – це відбір тих випадків, які відповідають критерію (або їх сукупності), встановленому в рамках дослідження.

Одиниця відбору збігається з одиницею спостереження.

Оскільки дослідження носить пілотажний характер, воно не є репрезентативним, тобто не здатне відтворювати основні характеристики генеральної сукупності.

Метод обробки емпіричних даних. У цьому дослідженні обробка емпіричних даних передбачає використання контент-аналізу.

Емпірична база дослідження – Одеський міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (м. Одеса, вул. Іцхака Рабіна, 7).

Практичне значення дослідження. Отримані дані можуть бути використані соціальними працівниками, педагогами, психологами та іншими для видачі конкретних рекомендацій у попереджувальній та супровідній роботі з надання допомоги жінкам, постраждалим від домашнього насильства.

Відсутність актуальної інформації щодо поширеності та характеристик насильства стосовно жінок та дівчат є одним з найбільш значущих факторів, що стримують розробку та впровадження цільових програм попередження насильства. Тому доцільним є отримання свідчень і конкретних даних щодо контексту насильства та щодо факторів ризику, які стосуються жінок.

Опитування проводилося впродовж березня–травня 2019 року методом особистого інтерв'ю (напівстандартизованого). Обсяг вибірки жінок віком 18–49 років склав 10 осіб.

Опитування включало запитання для жінок, які коли-небудь були одружені, інформацію про те, чи переживали вони коли-небудь різні форми емоційного, фізичного, економічного або сексуального насильства з боку свого теперішнього (останнього) чоловіка.

Для визначення рівня контролю з боку чоловіків жінкам, які перебувають у шлюбі, були поставлені запитання щодо наявності у їхніх чоловіків/партнерів проявів контролюючої поведінки. Під

контролюючою поведінкою розуміється: виявлення ревнощів або злості, якщо жінка розмовляє з іншими чоловіками; безпідставне звинувачення жінки в невірності; заборона жінці зустрічатися з її подругами; спроби обмежити контакти жінки з її родиною; наполягання на тому, що він має завжди знати місце перебування жінки.

Третина жінок, які перебувають у шлюбі, відчують з боку свого чоловіка ревнощі або злість, якщо вони розмовляють з іншими чоловіками (3 жінки), чоловіки завжди контролюють їхнє місцезнаходження (3 жінки). Ці два види контролюючої поведінки з боку чоловіка є найбільш поширеними. Загалом, усі 10 опитаних жінок, які перебувають у шлюбі, відчують хоча б один з проявів контролюючої поведінки з боку чоловіка чи партнера, а кожна друга жінка взагалі відчуває на собі три та більше видів такої контролюючої поведінки.

Емоційне насильство – це найбільш поширений вид насильства стосовно жінки з боку її чоловіка. Про те, що жінки коли-небудь у житті зазнавали емоційного насильства з боку чоловіка, вказали всі опитані жінки. З них 3 жінки вказали, що таке насильство сталося принаймні один раз протягом останнього року.

Найбільш поширеною формою емоційного насильства до жінки з боку її чоловіка є ображення та змушення погано про себе думати – всі опитані (10 жінок) зазнавали такого виду насильства, 4 жінки – протягом останніх 6 місяців; приниження жінки перед оточенням зазнали 2 жінки; одна з опитаних жінок вказала, що чоловік погрожував заподіяти шкоду їй та її близьким.

Поширеність сексуального насильства оцінювалась за допомогою запитання про те, чи чоловік або партнер коли-небудь фізично змушував жінку до статевого акту з ним або до здійснення будь-яких інших сексуальних дій. Більшість опитаних жінок переживала сексуальне насильство. Жертви сексуального насильства зазначили, що насильство було скоєно, коли їм було від 13 до 24 років. Особами, які заподіяли насильство, головним чином є нинішні чоловіки в 4 випадках з 8 або партнери та знайомі в 2 випадках з 8, на яких вказала більшість жінок, які зазнали сексуального насильства після досягнення 13 років. Опитувані вказували на теперішніх та колишніх чоловіків/партнерів як на осіб, що заподіяли сексуальне насильство.

Оцінюючи поширеність фізичного насильства у шлюбі, було виявлено, що всі опитувані хоча б одного разу страждали від фізичного насильства. Серед опитуваних жінок (7) повідомили, що діти були присутні при тому, як чоловік або партнер їх бив. З них 2 повідомили, що діти були присутні під час фізичного насильства один чи два рази, 3 – декілька разів, 1 – багато разів (одна жінка відмовилась відповідати, скільки разів діти були присутні під час побиття).

Для визначення рівня поширеності економічного насильства жінкам ставилося запитання: «Чи забороняв чоловік мати Вам при собі гроші?», за результатами відповідей виявилось, що у двох випадках чоловік забороняв мати при собі гроші. Серед опитаних жінок (3 особи) чоловік погрожував вигнати жінку з її будинку, залишити без копійки, не платити аліментів. У ситуації, коли чоловік забороняв виходити на роботу та змушував сидіти вдома, опинилося 4 жінки. Третині опитаних жінок (3 особи) чоловіки забороняли та не допускали до розпорядження сімейним бюджетом, виправдовуючи це тим, що «гроші мають бути в чоловічих руках», при цьому двом з опитуваних жінок чоловіки дорікали в тому, що вони не заробляють гроші або заробляють мало.

Серед чинників, що призводять до насильства над жінкою з боку її чоловіка, найбільш поширеним, на думку опитуваних жінок, є пияцтво. З особи з опитаних жінок вказали, що чоловік може вчинити щодо них насильство у разі, якщо жінка з ним у чомусь не погоджується або в чомусь відмовляє. Кожна друга жінка відзначила, що для вчинення насильницьких дій її чоловіком немає якихось особливих причин.

За допомогою в поліцію жодна з 10 жінок, які зазнали економічного насильства, не зверталася. Найчастіше по допомогу зверталися жінки, які зазнавали як фізичного, так і сексуального насильства віком 25–35 років (4 особи), а серед жінок старшого віку – 40–49 років – таких виявилось тільки 2 особи.

Жінки, які мають дітей, частіше звертаються по допомогу (3 особи), ніж жінки, які взагалі не мають дітей, таких виявилось 2 особи. Жінки, що зверталися по допомогу до різних джерел, повідомили, що у разі звернень вони не отримали належної допомоги, у двох випадках звернень допомога була надана, щодо решти звернень ситуація невідома.

До поліції жінки, які зазнали насильства, не зверталися переважно через те, що були впевнені, що самостійно зможуть впоратися із ситуацією. Соромно було звернутися по допомогу до поліції 6 жінкам. Для 7 жінок бар'єром до звернення до поліції був страх, що може стати ще гірше, а для 2 жінок – невіра у те, що поліція може допомогти. Також було відзначено (1 особа), що поліція не має займатись такими справами.

Близько половини жертв фізичного насильства пережили принаймні один випадок фізичного насильства протягом життя. Жінки віком 18–23 років найрідше з усіх вікових категорій мали досвід фізичного насильства, тоді як жінки віком 40–49 років найчастіше зазнавали насильства (7 з 10 опитуваних). Працюючі жінки серед опитуваних частіше мали досвід фізичного насильства, ніж незайняті жінки. Поширеність насильства над жінками знижується з підвищенням рівня освіти.

Зокрема, 6 жінок з середньою освітою переживали фізичне насильство.

Більшість опитаних жінок (6 осіб) виправдовували своє незвернення до когось по допомогу тим, що вони вважали, що самі можуть впоратися з ситуацією. Кожна друга жінка навела такі причини, як сором, страх або невіра в те, що хтось їм може допомогти, але серед опитуваних жінок 2 особи вважають насильство нормальним явищем.

Слід зазначити, що дані опитування неможливо співвідносити з офіційною статистикою злочинності, по-перше, тому що не всі жертви насильства звертаються до поліції, по-друге, тому що статистика злочинності не ведеться у розрізі статі та віку жертв або виду насильства.

На основі представленої програми та проведеного за опитувальником дослідження було складено рекомендації для підготовки майбутніх соціальних працівників та психологів у контексті їхньої професійної мобільності щодо роботи з жінками, що постраждали від домашнього насильства:

1) Запровадити до університетської програми напрямів підготовки фахівців з соціальної роботи або психології обов'язкового курсу стосовно питань ґендерної рівності та попередження насильства у сім'ї; у разі необхідності (відсутності кадрів, які б змогли викладати такий курс) відправити на навчання потенційних викладачів і викладачок.

2) Налагодити постійну ґендерну експертизу навчальних програм, підручників та навчальних посібників для ЗВО.

3) Проводити просвітницьку діяльність з питань попередження насильства в сім'ї та пропагування ідей ґендерної рівності.

4) Поширювати серед майбутніх фахівців соціальної сфери просвітницьку діяльність з питань захисту від насильства проти жінок, приділяти увагу інформуванню про позитивні приклади надання допомоги жінкам у різних ситуаціях, гарячу лінію із запобігання насильству та алгоритм дій у разі насильства.

5) Застосовувати різноманітні інноваційні методи у процесі підготовки до професійної

мобільності майбутніх соціальних працівників та психологів: метод case-study, інтелектуально-ігрові методи, інформаційно-мобільні методи, метод проектів, метод портфоліо та ін.

Висновки. Підсумовуючи, доходимо висновку, що особливості підготовки майбутніх соціальних працівників та психологів до професійної мобільності визначаються рівнем спрямованості професійної діяльності на спеціалізовану допомогу різним категоріям населення, зокрема, у процесі роботи з жінками, що постраждали від домашнього насильства. Вміння знаходити вирішення різних проблем, усвідомлення професійної ролі, планування власної освітньої діяльності та саморозвитку становлять потенціал висококваліфікованого професійного мобільного фахівця соціальної сфери.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гендерная психология. Практикум / под ред. И.С. Клециной. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 472 с.
2. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-19. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.
3. Капська А.Й. Соціальна робота : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 328 с.
4. Лавриненко Н. Феномен насильства стосовно жінок у сучасному українському суспільстві. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 1998. № 4–5. С. 130–145.
5. Насильству немає виправдання: добірка матеріалів на допомогу протидії насиллю. Сумська обл. універс. наук. б-ка; / уклад. Касьяненко Т.І., Швачко Ж.П. Суми, 2017. 33 с.
6. Попередження домашнього насильства : навчальний посібник для консультантів «Гарячих ліній» / Упорядники: Краснова О.В., Калашник О.А. Київ, 2016. 90 с.
7. Рідкодубська Г.А. Методи підготовки до професійної мобільності майбутніх працівників соціальної сфери. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2018. Випуск 60. Том 2. С. 94–97.